

TERAPEUTIKUS SZOMORÚSÁG

Kassák Lajos Üzenet az utolsó ladikról című mappájáról

A C Z É L G É Z A

A hatvanéves Bányai Jánosnak, szeretettel

A Rákosi-korszakban a szellemi tisztogatásnak jól összehangolt, a művészeti élet különböző területein azonos elvek alapján szervezett koreográfiája működött. A moszkvai emigrációból, a népi baloldalból és a háború borzalmaitól különösen elgyötört zsidó értelmiségből a kultúra területén is szabadcsapatok verbuválódtak, melyek a jobboldali ideológiák és csoportosulások felmorzsolása után a demokratikus eszmékhez közel eső polgári irányzatok felszámolásába kezdtek. A koalíciós idők közvetett támadásait követően – miként azt egy 1949-es, „szovjet részről sürgős felszólításra” összeesküvő kis magyar irodalomtörténet is jelzi – ennek egyik fő célpontja már „az ellenforradalom hivatalos proletárjává” lett Kassák Lajos. Úgy is, mint akinek népszerűsítését „a munkásosztály sorai között biztosította a Horthy-rendszer, szélfogónak a kommunista agitációval szemben” (Pándi Pál), úgy is, mint aki a háborút követő időszak elhajló szerkesztőjeként lapjaiban az „álforradalmi, formabontó, szürrealizmussal kísérletező kispolgári-burzsoá írókat szervezte meg” (Király István). A közéleti ember és a művész együttes megsemmisítése végül Darvas József 1951-es írókongresszusi beszámolójában következik be. A kulturális miniszter itt foglalja össze azokat a dogmatikus vádakokat, melyek alapján a jobboldalinak bélyegzett szociáldemokrata művészeti törekvések és Kassák évekre eltűntek a süllyesztőben. E politikailag jelentős fórumon nem kevesebbet állít ugyanis Kassák lapjáról, a *Kortársról*, mint hogy „buzgó szállás-csinálója volt a nyugati kozmopolitizmus legrothadtabb, leghaladásellenesebb irányzatainak . . . A polgári kultúra jellegzetes rothadási termékeként, főleg a költészetben, egymás után jelentkeztek a valóságtól elrugaskodott, absztrakt irányzatok . . .” Az alkotómunka természetéből következik, hogy a nyílt támadásoknál is kegyetlenebbnek bizonyult az a kitesztottság, teljes szellemi elszigeteltség, mely az üldözött művészeket érintette. Kassák, aki munkássága

során először marad tartósan publikációs lehetőségek nélkül, ráadásul egy olyan politikai rendszerben, melynek alapeszméit évtizedeken keresztül maga is hirdette – súlyos depresszióba süllyed. Állapotának hátterében fontos motiváló tényező a később eszméltető pozíciónak bizonyuló békásmegyeri magány, a mindennapi megélhetés gondjai, s az a nehezen emészthető csalódás, melyet Mária Béla visszaemlékezéseiben úgy fogalmaz, hogy „az akkori korszak divatos írói messzire elkerülték őt”. Hiába fogadkozik László Gyulának: „nem fog sikerülni néhány hitvány embernek, hogy reakcióssá tegyen” – a gyors ellehetetlenítés után a kultúrpolitikában már az új irodalom kérdései vannak soron. Három-négy évig neve legfeljebb csak egy-két elfoglult történeti áttekintés negatív hőseként fordul elő (Lukács György, Nemes Dezső), s ahelyett, hogy szólhatna, műveit még a száraz tények műfajából, a bibliográfiákból is lehagyják.

Kassák pályájának legdrámaibb fejezete az a néhány év, amely során – akár az újra beszélni tanuló szelütött – a külső és a belső ellenállásokat legyőzve az irodalomba visszakapaszkodik. Beteges elkomorulásának motívumai nélkül nehezen értelmezhetők szinte gyógyterápiát jelentő, feléledő képzőművészeti ambíciói, rímes játékokba futó irodalmi útkeresései, vagy éppen az az aktív közéleti szereplés, melyet a jelentős írók többségének demonstratív hallgatásakor folytat az 1956-os forradalom megtorlását követően. Az író válságos pillanataiban sokadjára kapaszkodik élete egyik nagy élményébe, a képzőművészetbe, holott maga is tudja: „nincs hozzá erőm, hogy folyamatosan, egész életemre átadjam magam a vonalaknak, formáknak, színeknek, bárha nélkülük roppant sivárnak érezném körülöttem a világot. Mégis úgy vélem: rajzolni, festeni nem harc a győzelemért, hanem menekülés számomra” (*Szénaboglya*). A mostani menekülés azonban a teljes elnémulás elől történik. Visszaemlékezésekből tudjuk, de naplójában Kassák többször is említi, hogy az ötvenes évek legelejének békásmegyeri bénultságában a közelben élő néhány hasonló sorsú festő, elsősorban Gadányi Jenő tapintatos barátsága jelentették az első reménysugarat, az alkotókedv bizonytalan felpislákolását. Nem véletlenül állítják a szakírók, hogy figurális tusrajzaiba, nyomasztó tájképeibe lelki sérüléseiből fakadó „kétségbeesését és szorongásait transzponálta” (Andrási Gábor), mint ahogy az is kétségtelen, hogy a művek esztétikai értékénél fontosabb ekkor azok élettrajzi, sőt irodalomtörténeti szerepe, a lélek tragikusan megbomlott alkotói egyensúlyának a helyreállítása” (Botka Ferenc). Az első halk áthallás az irodalom felé Kassáknak egy alig ismert, 1951-ben készült mappája, az *Üzenet az utolsó ladikról*.

1950–51-ben szinte tényleg nem ír. Az az öt-hat verse azonban, melyek ezekből az évekből fönmaradtak, nem véletlenül kerültek évtizedekig az asztalfiókba. Hiszen későbbi kiadatlan társaikkal, valamint a megjelent köl-

temények egy részének átstrukturálásával, metaforikus rendszerük újragondolásával nyilvánvalóvá válik, hogy Kassák a kor egyik legtöményebb, legnagyobb formátumú ellenzéki politikai költője, akinél az irodalmi köztudatba bevitt békevágy és harmóniaigény csak a nagy belső feszültségek kiegyenlítő-désére szolgáló lírai attitűd. Az író t oly közlelről ismerő Rónay György nem véletlenül jegyzi meg, hogy lelkivilágában – jóllehet, ezeknek a vonásoknak egy része nem egészen új keletű – „megjelennek az érzelmes szomorúságok, az elvadult, céltalan indulatok, a depressziók és a hisztériás indulatok”. A zaklatott költőből kezdetben elemi erővel tör fel a harag és a panasz, a hivatalos propaganda harsány lendületével szemben saját elkeseredésével formálva meg egy ellentétes korhangulatot. Metaforikus képein vigyázatlan indulattal törnek át aktuális politikai üzenetei és felismerései: „hevenyészetten bekapart halottaink” víziója keveredik soraiban „a börtöncellák bűzével”. Így aztán – a mappa pillanatához érve – eléggé különös a néhány falfirkát imitáló rajzról és a hozzá tartozó negyvenöt sornyi lecsupaszított szövegről arra asszociálni, hogy „Kassák is ismeri a boldogságot” (Vadas József). A műfajok különös találkozásának ennél a korba jobban beágyazható, autentikusabb olvasata is van.

A mappa verbális szerkezeti kereteit egy markáns, a körülmények által tragikussá színezett időélmény határozza meg. Nem elsősorban azzal, hogy már az első címváltozat jelzi azt a szorongató, szubjektív érzést (*Az idő múlásában*), melyet félreérthetlenné szilárdít az „utolsó ladik” képze. Sokkal inkább a kis versike belső története az, mely egyetlen perspektívtalan szituációvá gyúrja, egy „mákszem közepébe” rejti a kapun kilépő kisfiút és a messzire készülődő öregembert. De míg a harmincas évek lírai tónusában a megfáradásnak, a megcsalatottságnak és a magánynak a gyermeki naivság, a csoda mesei vagy vallásos áhítata, a természet intenzív átélése bukolikus teltséget biztosíthatott, Kassák ebben a szövegében a vég perspektívája felől, múlt és jövő relatív összjátékával lebontja a kínálkozó illúziókat. A gyermektelenség képze, a megújulás lehetetlensége zárójelbe teszik még azokat a függő vágyakat is, melyek a tudat peremén az újra megidézett gyermekkor vagy a „színaranyat csurgató szeptemberi ég” jó érzéseihez visszavezethetnek. A terapeutikus lelki kapaszkodó – mappáról lévén szó – nem is a szöveg fókuszában képződik meg, hanem a mű hangulatának tónusát követő képzőművészeti munkálkodásban.

A vizuális élmény feledhetetlen előjátéka, a képi sík hangulatába szinte észrevétlenül belesimuló látvány a tompa ironnal lejegyzett, az egyetlen felületre nehézkesen odakényszerített szöveg írásképe. Az érdes sík látványáról könnyen rálel a tekintet a rajzok alapképletére, mely „firkálás a redves falakra, az omladozó vakolattra, a korhadó kerítésre” (László Gyula), s ebben a képvilágban még szenzibilisebben visszaüzen a gyermeki alakítás és a pusztulás –

társadalmi szintre vetítve: a lepusztultság – egymásba hatoló, szételemezhetetlen feszültségeket indukáló érzete. Már csak azért is, mivel Kassák az esetlegesnek tűnő gyermekrajzok mögött festői pályájának jelentősebb stációit is megvillantja az ákombákomoktól az avantgárdon át az újabb puritán rajzolatokig. A borító négyzeteinek – az adott korhangulatba belemerülve, persze – mondriani a lehelete, a fehér kecske vagy a zárókép dimenzióváltása, térbeli abszurditása chagalli pillanat. S az egész felborult világrend mögött, jól érzékeli László Gyula, dadaisztikus kaleidoszkóp forog, irracionális sugallatok kíséretnek. S akkor még nem beszéltünk a késői konstruktivitás különös előjátékáról, a ritmikusan adagolt páros motívumok soráról. Valahol itt, a mélyben csíráznak azok az első késztetések, melyekből néhány év múlva kinő a modern festészetnek emléket állító *Mesterek köszöntése*, a Pán Imrével közösen írt tudományos igényű munka, *Az izmusok története*. Arról sem ő tehet, hogy ezeknek a köteteknek a megjelentetésére is évtizedeket kell majd várakoznia.